

UOT 94 (479.24)

İLHAMİ ƏLİYEV

NADİR ŞAHIN HAKİMİYYƏTİ İLLƏRİNDƏ NAXÇIVANDA SİYASİ VƏZİYYƏT

Məqalədə Nadir xanın şah seçilməsindən sonra ölkə daxili ictimai-siyasi vəziyyəti qaydaya salmaq üçün inzibati bölgü, vergi, aqrar və köçürmə siyasəti sahəsində dəyişikliklər etməsindən bəhs edilir. Qeyd edilir ki, onun bu siyasəti digər Azərbaycan bölgələri kimi, Naxçıvanda da ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyəti heç də müsbət istiqamətdə dəyişməmişdir. Müharibələr zamanı təsərrüfat sahələrinin dağıdılması, ağır vergi siyasətinin tətbiq edilməsi, yerli əhalinin bəzi təbəqələrinin köçürülməsi və s. hallar əhalinin iqtisadi vəziyyətini çətinləşdirirdi ki, bu da siyasi durumun gərginləşməsinə gətirib çıxarırdı.

Nəticədə XVIII əsrin 30-40-cı illərində Nadir şahın qurduğu Əfşarlar imperiyasının hakimiyyəti illərində digər Azərbaycan bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvanda da gərgin ictimai-siyasi vəziyyət yaşanmışdır.

Açar sözlər: Nadir şah, Naxçıvan, Əfşarlar dövləti, siyasi vəziyyət, inzibati bölgü.

Cənubi Qafqazdakı Səfəvi torpaqlarını da işğaldan azad etdikdən və Dağıstana yürüşünü başa çatdırdıqdan sonra Nadir xanın növbəti işi dövlətin rəsmi şahı elan olunmaq üçün böyük bir toplantını keçirmək idi. Bunun üçün 1736-cı ilin yanvarında əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş geniş Muğan düzündə qurultay çağırıldı.

Səfəvilər dövlətinin müxtəlif yerlərindən gələnlər, Osmanlı və Rusiya dövlətlərinin nümayəndələri və qoşun dəstələri də daxil olmaqla yüz minə qədər adamın iştirak etdiyi bu böyük toplantı 2 aya qədər davam etdi [5, s. 207; 9, s. 299]. Ayrı-ayrı vəzifə sahibləri, din xadimləri, hərbi başçıların şah seçilməsi ilə bağlı fikirləri dinlənilirdi [5, s. 211-212]. Bəzi adamlar – Ziyadoğlu nəslindən olan Gəncə xanı, Kəbirli, Otuz iki və Cavanşir tayfalarının başçıları, mollabaşı Mirzə Əbülhəsən və s. istisna olmaqla qurultay iştirakçılarının əksər hissəsi Nadir xanın şah seçilməsini dəstəklədi [1, s. 514; 6, s. 170-171]. Başqa seçim də yox idi. Çünki qəbul etməyənlər layiqli cavablarını dərhal alırdılar. Zahirədə Nadir xan özünü elə göstərirdi ki, sanki o, şah seçilmək istəmirdi. Bunun üçün də o, şahlıq taxtına çıxmağa bir neçə şərti qəbul etdirdikdən sonra razılaşırdı. Birinci şərt belə idi ki, heç kim Şah II Təhmasibi və onun övladlarını taxt-tacın varisləri kimi qəbul etməsin, ikincisi şiə məzhəbi ilə yanaşı sünni məzhəbinə də hörmət edilsin, üçüncüsü isə Nadirdən sonra ölkə taxt-tacına onun övladlarından birinin sahib çıxması, yəni irsi hakimiyyət qəbul edilsin. Onun tapşırığı ilə yazılı “Vəsiqənamə” hazırlandı. Qurultayda iştirak edən xanlar, sultanlar, tayfa başçıları, əyanlar, kələntərlər, mirzələr, mustovfilər, din xadimləri bu “Vəsiqənamə”ni imzalayıb şəxsi möhurlərini vurdular [5, s. 214-215; 9, s. 304-305]. Bundan sonra 8 mart 1736-cı ildə Nadirin tacqoyma mərasimi keçirildi. Son Səfəvi şahı III Abbas isə Xorasana göndərildi, o, atası və qardaşı ilə birlikdə 1739-cu ilədək yəni, öldürülənə qədər orada qaldı [5, s. 224; 6, s. 179].

Beləliklə, Nadir xan bütün Səfəvi torpaqlarını işğaldan azad etdikdən sonra Səfəvi xanədanının yerində öz hakimiyyətini rəsmən təsdiqləmiş oldu. Səfəvilər dövlətinin son 10 ilində o, öz ağılı, idarəçilik və sərkərdəlik qabiliyyəti ilə buna layiq olduğunu sübut etmişdi. Elə ona görə də şah seçilməsi Nadir xanın qazandıdığı haqqı idi.

Qarşıda Nadir şahı böyük bir imperiyanın idarə edilməsi gözləyirdi. Səfəvilərdən sonra ölkə daxili ictimai-siyasi vəziyyəti qaydaya salmaq üçün o, inzibati bölgü, vergi, aqrar və köçürmə siyasəti sahəsində dəyişikliklər etdi [3, s. 22].

İnzibati ərazi bölgüsünə etdiyi dəyişikliklərlə Səfəvilər zamanı tarixi Azərbaycan torpaqlarını əhatə etmiş Şirvan, Qarabağ, Çuxur-Səd və Azərbaycan bəylərbeyliklərini ləğv edib, onları mərkəzi Təbriz şəhəri olan vahid Azərbaycan vilayəti adı altında bir inzibati vahiddə birləşdirdi. Bu zaman Azərbaycan Osmanlı və Rusiya dövlətləri ilə sərhəddə yerləşdiyindən buranın idarəsini Nadir şah qardaşı İbrahim xana həvalə etdi [1, s. 514]. Nadir şahın taxta çıxma mərasimində iştirak etmiş Abram Kretasi bu haqda qeyd etmişdir ki, "Nadir şah öz qardaşını rəis və sərdar, yəni Azərbaycanın sərəsgəri seçdi. Naxçıvanı, Şirvanı və başqa yerlərin idarəsini qardaşına tapşırmaqla onu bəylərbəyi kimi bütün digər xanların başçısı təyin etdi" [11, s. 244].

Lakin Nadir şahın Osmanlı və Rusiya dövlətlərinin işğalına son qoymaqla hakimiyyətə gəlişi digər Azərbaycan bölgələri kimi, Naxçıvanda da ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyəti heç də müsbətə doğru dəyişmədi. Müharibələr zamanı təsərrüfat sahələrinin dağıdılması, ağır vergi siyasətinin tətbiq edilməsi və s. hallar əhalinin iqtisadi vəziyyətini çətinləşdirirdi ki, bu siyasi durumun gərginləşməsinə gətirib çıxarırdı. Bir sıra ənənəvi təsərrüfat sahələri tamamilə tənəzzülə uğramışdı. Məsələn, bunların arasında ipək istehsalını göstərmək olar ki, o tamamilə zəifləmişdi. Belə vəziyyət qədim zamanlardan bölgə əhalisinin məşğul olduğu ipəkçilik sahəsində də özünü göstərirdi [7, s. 316].

Vergilərin artırılması siyasətinə gəldikdə, Nadir şah hakimiyyətinin ilk günlərindən vergi toplanması işini qaydaya salmaq üçün vəzifə bölgüsü apardı [1, s. 514]. Onun əmri ilə bütün ölkə ərazisində, o cümlədən Naxçıvanda da dövlətin maliyyə işlərinə – mədaxilinə, məxaricinə və s. bu kimi işlərə nəzarət etmək üçün üç nəfər mirzə (vəkil) təyin edildi. Onlara aşağıdakı vəzifələr tapşırılmışdı: Birinci mirzə – vəkil digər iki mirzənin razılığı ilə dövlətin mədaxilinə, məxaricinə, maliyyə işlərinə rəhbərliyi həyata keçirirdi. İkinci mirzə – vəkil mədaxilin və məxaricin siyahısına nəzarət edir və bununla əlaqədar hazırlanan sənədləri özündə saxlayırdı. Üçüncü mirzə – vəkil mustofi adlanırdı və aparılan bütün maliyyə əməliyyatlarının, hesabların düzgünlüyünə nəzarət edirdi. Nadir şah yeni qaydaları tətbiq edərkən vergilərin yığılmasını qaydaya salmaq, bu sahədə intizamı artırmaq və dövlətin maliyyə məsələlərini, iqtisadi qüdrətini gücləndirmək məqsədini güdürdü [7, s. 316; 12, s. 34-35]. Maliyyə işlərinin ciddi nəzarətdə saxlanması dövlətin gəlirini xeyli artırdı. Toplanan vergilər artıq ayrı-ayrı adamlar tərəfindən mənimsənilmir, xəzinəyə daxil edilirdi. Həmin vəsaitin çoxu başlıca olaraq ordunun saxlanmasına xərclənirdi. Nadir şah vergi toplanması sahəsində azacıq itaətsizlik göstərənləri tez bir zamanda cəzalandırırdı. Elə ilk günlərdən Naxçıvan hakimi Mirzə Rza, qoşun başçılarından Quba xan və Məsum xan maliyyə işlərinə kömək etmədikləri və yığılan vergilərin müəyyən hissəsini mənimsədikləri üçün şahın qəzəbinə düşər oldular [1, s. 514]. Belə ki, mənbələrdən məlum olur ki, Muğan qurultayından sonra Nadir şahın hüzurunda Abram Kretasi Mirzə Rzanın hərəkətlərini ifşa edərək demişdi: "Sən Naxçıvan torpağını məhv etmiş, rəiyyələrdə mal-dövlət qoymamısan. Sən hazırda Naxçıvan vilayətindən 1000 түмән rüşvət almısan. Əgər şah əmr etsə, mən səndən hesabat tələb edərem, çünki rəiyyələrin pulu ya onlara qaytarılmalıdır, ya da şaha verilməlidir. Nə üçün sən o pulları mənimsəmiş?" Mirzə Rza həqiqətən Naxçıvanda özbaşnalıq edirdi. O, 82 kənddən vergi yığıdığı halda, yalnız 32 kəndin 700 түмән həcmində vergisini xəzinəyə vermişdi. Nadir şah ona üç gün müddətində bütün vergilərin xəzinəyə təhvil verilməsini əmr etdi. Bununla kifayətlənməyən şah ona cəza verdikdən sonra vəzifədən kənarlaşdırdı [12, s. 35].

Nadir şahın həyata keçirdiyi vergi siyasəti dövlətin gəlirlərini artırsa da, yerli əhali bu

ağır vergilər üzündən çox çətin vəziyyətə düşmüşdü. Bu zaman kəndlilər əldə etdikləri bütün məhsulu, demək olar ki, tamamilə vergi şəklində xəzinəyə verməli olurdular. Vergiləri ödəməyənləri çox ağır cəzalar gözləyirdi. Nadir şahın saray tarixçisi Məhəmməd Kazımın verdiyi məlumatdan aydın olur ki, dövlət vergisini verməyənlərin gözləri çıxarılır, dili kəsilir, ixtişaşə təhrik edənlərin qulaqları, dili, burnu kəsilir, əmlakı əlindən alınır [1, s. 514-515; 4, s. 187]. Şahın həyata keçirdiyi bu siyasətin məntiqi nəticəsi idi ki, ölkənin bir çox yerlərində, o cümlədən Muğanda, Təbrizdə, Gəncədə, Qazaxda, Loridə, Gürcüstanda, Göyçə sahillərində, Qafanda, İrəvanda olduğu kimi, Naxçıvanda da vəziyyət son dərəcə pisləşmiş, aclıq, qəhədik və bahalıq həddini aşmışdı. Buğda və arpanın 1 manı 9 yüz dinara qalxmışdı [15, s. 227].

Nadir şahın daxili siyasətindəki əsas addımlarından biri mərkəzi hakimiyyətin güclənməsinə və feodalların separatizminin qarşısının alınmasına yönəldilmiş aqrar siyasət idi. Tezliklə bütün ölkənin vəqf əmlakının dövlət tərəfindən alınması haqqında fərman verməklə yanaşı, Nadir şah elatları rəiyyətə çevirərək maldar tayfaları digər yerlərə köçürməklə onların əzəli torpaqlarını xəzinənin xeyrinə müsadirə etdirdi [3, s. 22-23]. Digər tərəfdən torpaqların abadlığı, becərilməsi üçün suvarma sistemlərinin qaydaya salınması haqqında fərmanlar verdi [15, s. 67].

Lakin bütün bunlara baxmayaraq apardığı çoxsaylı müharibələr nəticəsində artan hərbi xərcləri ödəmək üçün Nadir şahın əhalinin üzərinə yeni-yeni vergilər qoyması, əvvəlki vergiləri artırması [3, s. 24] nəinki təsərrüfatın canlanmasına kömək etdi, əksinə məhsuldar qüvvələrin dağılmasına, iqtisadi tənəzzülün daha da dərinləşməsinə səbəb oldu [4, s. 185]. Xüsusilə vergilər və onların toplanması qaydaları əhalinin haqlı olaraq narazılığına səbəb oldu. Digər Azərbaycan bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvanda da əhalinin narazılığı artır və etiraz əlaməti olaraq onların bir hissəsi feodal istismarından yayınmaq məqsədilə doğma yurdlarını tərk edərək ucqar və əlçatmaz yerlərə qaçır və orada məskunlaşırdılar. Bölgənin qədim sakinlərindən olan Kəngərli tayfasının bəzi nümayəndələri isə mərkəzi hakimiyyətə tabe olmadıqları üçün şah tərəfindən uzaq yerlərə – Əfqanıstana köçürüldülər [13, s. 98]. Kəngərliyə tabesizliyi Nadir şahda şübhə yaratdığı üçün bu tayfaya o qədər də etibar etməyib, başqa yerlərdən fərqli olaraq, Naxçıvanı idarə etmək üçün buraya iki hakim təyin etdi. Birinci Naxçıvan ölkəsinin hakimi, ikinci Naxçıvan tüməninin hakimi adlanırdı. Birinci vəzifəyə Mirzə Rza, ikinci vəzifəyə isə süvari dəstəsinin başçısı naib Ağə Həsən təyin edilmişdir. Naxçıvan ölkəsinin idarəsində vəkillər və tayfa ağsaqqalları da iştirak edirdilər. Bu dövrdə Naxçıvan ölkəsində Kəngərli tayfasının aşağıdakı qolları məşhur idi: Qızıllı, Sarbanlar, Ağabəyli, Qaradolaq, Əlixanlı, Qaraxanbəyli, Qarabağlar və b. [12, s. 36; 14, s. 62].

Qeyd edildiyi kimi, Nadir hələ hakimiyyət başına keçməmişdən qabaq, Kəngərli tayfasının nüfuzlu nümayəndələrinə şübhə ilə baxmış, onlara etibar etməmişdir. Buna görə də o, 1736-cı ildə Muğanda tacqoyma mərasimi keçirərkən oraya tayfa başçısı Vəliqulu xan Kəngərli yox, Naxçıvanın nümayəndəsi kimi mərkəzdən göndərilmiş və özünün qəddarlığı ilə seçilən Mirzə Rza dəvət edilmişdi. Lakin Mirzə Rza da şahın etimadını doğrultmadığı üçün vəzifəsindən azad edildikdən sonra cəzalandırılmış və bir daha Naxçıvana qayıtmamışdır. Böyük miqdarda rüşvət almış şahın qardaşı İbrahim xan onu gizlətməmişdir [2, s. 29].

Mirzə Rzadan sonra Nadir şah Ağə Həsəni Naxçıvan ölkəsinin müvəqqəti olaraq tək hakimi təyin etdi [14, s. 62]. Lakin Ağə Həsən də yerli əhali ilə rəftarında Mirzə Rzadan fərqlənmədi. Bu da əhalinin səbir kasasını daşdırdı. Ağə Həsənin zülmündən cana gəlmiş əhali həтта silaha əl atmağa, üsyanlar qaldırmağa məcbur olurdu [8, s. 48; 12, s. 37].

1743-1746-cı illərdə Osmanlılarla Əfşarlar dövləti arasında münasibətlərin pisləşməsi

və yeni qarşılıqların baş verməsi ölkə daxili siyasi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Bu zaman ölkədə baş verən daxili çaxnaşmalar, xüsusilə ordunun bir yerdən digər yerə hərəkəti də bütün ölkədə olduğu kimi Naxçıvanda da vəziyyəti ağırlaşdırdı. Nadir şahın 1744-cü ildə Qarsa hücumu zamanı ordu birləşmələrinin Təbriz-Naxçıvan yolu ilə keçib getməsi [10, s. 104], bölgə əhalisinin vəziyyətini daha da pisləşdirmiş və narazılığını artırmışdı. Həmin vaxt Əfşarlar dövlətinin bir çox bölgələrində üsyanlar baş vermişdir. 1743-1744-cü illərdə Şirvan, Şəki, Təbriz, Xoy, Salmas və başqa bölgələrdə narazı xalq kütlələrinin hakimiyyətə qarşı mübarizəsi daha da güclü xarakter almışdı. Lakin Nadir şah bu üsyanları çox amansızcasına yatırırdı. Bu zaman o, Naxçıvanda əhalinin hakimiyyətə qarşı mövqeyini öyrənmək işini İrəvan xanına tapşıraraq, ikinci apardığı gizli təftiş zamanı yerlərdə narazı adamların olduğunu öyrənmiş və şahla xəbər vermişdir. Nadir şah əmr etmişdi ki, onun siyasətindən narazı olanların gözləri çıxarılsın və əmlakları müsadirə edilsin [12, s. 38].

Lakin bütün bu güclü təqiblərə və cəzalandırılmalara baxmayaraq aparılan siyasətə qarşı xalqın narazılığı durmadan artırdı və ölkədə silahlı üsyanlar dalğası daha da güclənirdi. 1743-1744-cü illərdə baş vermiş üsyanlar yatırıldıqdan sonra 1746-1747-ci illərdə Azərbaycan, Gürcüstanı yeni üsyanlar bürüdü [2, s. 30].

1747-ci il mart ayının 15-də Muğanda olmuş Rusiyanın səfiri M.M.Qolitsin yazırdı ki, əyalətlərin hamısında qorxulu vəziyyət və böyük qarışıqlıq yaranmışdır. Gəncədə, İrəvanda, Naxçıvanda, Tiflisdə əhali pul cərimələrindən cana gəlmişdir. Kiçikdən böyüyədək, hətta yerli hakimlər qiyam qaldırır, var-dövlətləri və mal-qarası ilə dağlara çəkiliblər [15, s. 225].

Nadir şah ölkənin iqtisadi vəziyyətini düzəltmək üçün Xorasanda özü üçün yeni mərkəz yaratmaq istəyirdi. O, Xorasanı dövlətin həm siyasi, həm də iqtisadi mərkəzi etmək fikrində idi. Ona görə də bir sıra Azərbaycan şəhərlərindən, o cümlədən Naxçıvandan Xorasana ailələri ilə birlikdə çoxlu sənətkar köçürdü. Bu da öz növbəsində həmin şəhərlərdə, həmçinin Naxçıvanda sənətkarlığın zəifləməsinə və ağır vəziyyətə düşməsinə gətirib çıxardı. Bütün bu narazılıqlar Nadir şahın 1747-ci ildə sui-qəsd nəticəsində öz yaxın adamları tərəfindən gecə ikən yatağında qətlə yetirilməsi ilə nəticələndi. Bununla da əfşarların 11 illik hakimiyyətinə son qoyuldu [7, s. 318].

Beləliklə, XVIII əsrin 30-40-cü illərində Nadir şahın qurduğu Əfşarlar imperiyasının hakimiyyəti illərində digər Azərbaycan bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvanda da gərgin ictimai-siyasi vəziyyət hökm sürmüşdür. Müharibələr, inzibati bölgü, vergi, aqrar və köçürmə siyasəti sahəsində edilmiş dəyişikliklər yerli əhalinin iqtisadi vəziyyətini ağırlaşdırdığından bölgədə siyasi vəziyyət də sabit olmamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi (Ən qədim zamanlardan XX əsrdək): Ali məktəblər üçün dərslik / Z.M.Bünyadov və Y.B.Yusifovun redaktəsile. Bakı: Azərneşr, 1994, 680 s.
2. Əliyev F., Əliyev M. Naxçıvan xanlığı. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 120 s.
3. Hüseynov E. Azərbaycan Nadir şah Əfşarın dövründə: Tar. elm. nam. ... avt. Bakı, 2009, 30 s.
4. İsmayıl M. Azərbaycan tarixi. Bakı: Azərneşr, 1993, 271 s.
5. Quddusi M.H. Nadir-namə / Nadir şah: Nadir şah Əfşarın həyatı. Bakı: Kitab klubu MMC, 2017, 324 s.
6. Lorkart L. Nadir şah (ruscadan tərcümə Nəriman Əbdürrəhmanlı). Bakı: Qanun, 2013, 552 s.

7. Naxçıvan tarixi: 3 cildə, I c., Naxçıvan: Əcəmi, 2013, 452 s.
8. Səfəri H. Naxçıvan şəhərinin epigrafiq abidələri. Naxçıvan: Əcəmi, 2019, 152 s.
9. Süleymanov M. Nadir şah. Tehran: 2010, 741 s.
10. Halaçoğlu A. Afşarlı Nadir şah və döneminde Osmanlı-İran mücadeleleri. Doktora tezi. İsparta, 2001, 156 s.
11. Абраам Кретаци. Повествование. (Критический текст, пер. на русский язык и ком. Н.К.Корганяна). Ереван: Изд-во АН Арм ССР, 1973, 256 с.
12. Алиев Ф., Алиев М. Нахчыванское ханство (1747-1828). Баку: Кавказ, 2011, 276 с.
13. Алиев Ф.М. Антииранские выступления и борьба против турецкой оккупации в Азербайджане в первой половине XVIII в. Баку: Элм, 1975, 230 с.
14. Алиев М.М. К предыстории образования Нахичеванского ханства // Известия Академии наук Азербайджанской ССР. Серия истории, философии и права, 1986, № 3, с. 58-64.
15. Арунова М.Р., Ашрафян К.З. Государства Надир шаха Афшара (очерки общественных отношений в Иране в 30-40-х годов XVIII века). Москва: Восточная литература, 1958, 283 с.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ilhamialiyev@yahoo.com.tr

İlhami Aliyev

THE SOCIO-POLITICAL SITUATION IN NAKHCHIVAN DURING THE RULE OF NADIR SHAH

In the article it is dealt with making changes in the sphere of administrative division, tax, agrarian and transfer policy according to adjust the domestic socio-political situation by Nadir Khan, after his Shah election. It is noted that his policy had not changed the socio-political and economic situation positively in Nakhchivan, like other regions of Azerbaijan. The destruction of farming areas during the wars, the application of heavy taxation policies, the relocation of some parts of the local population and so on. The situation complicated the economic situation of the population, which led to the aggravation of the political situation.

As a result, during the rule of the Afshars empire, founded by Nadir Shah in the 30-40th years of the 18th century, there was a tense socio-political situation in Nakhchivan as well as in other regions of Azerbaijan.

Keywords: Nadir shah, Nakhchivan, Afshar state, political situation, administrative division.

Ильями Алиев

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В НАХЧЫВАНЕ ВО ВРЕМЕНА ПРАВЛЕНИЯ НАДИР-ШАХА

В статье упоминаются изменения в административном делении, налоговой, аграрной и трансфертной политике с целью корректировки внутривосточной со-

циально-политической ситуации после выборов Надир-хана шахом. Отмечается, что его политика, как и в других регионах Азербайджана, не изменилась положительно в социально-политической и экономической ситуации Нахчывана. Разрушение сельскохозяйственных районов во время войны, применение жесткой налоговой политики, переселение некоторых частей местного населения и так далее. Ситуацию осложнило экономическое положение населения, что привело к обострению политической ситуации.

В результате, во времена правления империи Афшар, основанной Надир-шахом в 30-40-х годах XVIII века в других регионах Азербайджана, а также в Нахчыване сложилась напряженная социально-политическая ситуация.

Ключевые слова: *Надир-шах, Нахчыван, государство Афшар, политическая ситуация, административное деление.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Fəxrəddin Səfərli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 16.07.2019
Son variant 12.09.2019